

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد

رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان:

زندگی و دیدگاه های مذهبی رضا قلی شریعت سنگلجی

استاد راهنما:

دکتر حجت فلاح توتکار

استاد مشاور:

دکتر ذکرا اله محمدی

نگارنده:

شهلا قاسمی فر

زمستان ۱۳۹۰

صلى الله عليه وسلم

چکیده

میرزا رضا قلی شریعت سنگلجی از علمای عصر رضا شاه است که در ادامه حرکت بیدارگری و جنبش اصلاح طلبی، با اندیشه بازگشت به قرآن و اسلام نخستین، به تنویر افکار عمومی پرداخت و با انتشار کتب خویش به خصوص کتاب های توحید عبادت، کلید فهم قرآن و اسلام و رجعت؛ با استفاده از آیات قرآن و دلایل عقلی، بسیاری از معتقدات رایج در بین مسلمین را نادرست دانست و به ارائه شیوه های صحیح پرستش خداوند یکتا و همچنین به بازنگری باورهای غلط پیروان دین اسلام پرداخت، در واقع هدف وی بازفهمی و ارائه درک صحیح مفاهیم دینی به مردم بود. نگارنده طی پژوهش تمام کوشش خود را به کار گرفته است، تا با استفاده از آثار شریعت سنگلجی، تفکر مذهبی وی را به قلم بیاورد.

شریعت سنگلجی با مشاهده رسوخ ناراستی ها در اعتقادات مسلمانان به ویژه شیعیان، درصدد تعلیم چگونگی درک صحیح و درست مفاهیم دینی بر آمد و با استناد به آیات قرآن؛ شرک و توحید را تفسیر می نماید. در خصوص رجعت منکر آن است و به جای ظهور مسلحانه مهدی موعود، معتقد به انقلاب فکری و عقلی جهت انتظام امور خلق است. اشاعه تفکرات مذهبی شریعت سنگلجی موجب پویایی اندیشه های دینی در پاسخگویی به شبهات و پرسشهای متفکرین دینی و غیر دینی شد

نتیجه تحقیق این امر را مسلم کرد؛ گرچه برخی از محققان شریعت را به هم دستی با حکومت رضا شاه، بد دینی و حتی وهابیت متهم کردند، اما تلاش وی موجب شد تا قدرت تعقل در تفکر مذهبی و دقت در پذیرش اعتقادات دینی مورد ارزیابی قرار گیرد و تفکر دینی که مدت های طولانی در انجماد بود، به پویایی برسد و متفکران، در صدد پاسخ گویی به سؤالاتی برآیند که از متن نیازهای جامعه جدید، بر می خاست.

کلید واژه: شریعت سنگلجی، توحید، قرآن، معاد، رجعت، مهدویت

کلیات تحقیق

مقدمه.....	۱
سؤال های تحقیق.....	۳
فرضیه های تحقیق.....	۳
سوابق پژوهشی موضوع.....	۴
بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق.....	۴
نتایج علمی قابل پیش بینی.....	۴
معرفی منابع.....	۵

بخش اول: زندگی و زمانه شریعت سنگلجی

فصل اول : شریعت سنگلجی، تولد تا مرگ

۱-۱-۱- تولد و تحصیلات.....	۱۰
۱-۱-۲- استادان شریعت.....	۱۳
۱-۱-۳- بازگشت از نجف.....	۱۴
۱-۱-۴- سالهای پایانی عمر.....	۲۰
۱-۱-۵- ویژگی های شخصیتی شریعت سنگلجی.....	۲۶
۱-۱-۶- شریعت سنگلجی و مناظرات مذهبی.....	۳۱
۱-۱-۶-۱- مناظره با تاگور.....	۳۳

- ۳۶.....۱-۱-۶-۲ شریعت سنگلجی و تصوف.....
- ۳۸.....۱-۱-۱-۱ تنی چند از شاگردان شریعت سنگلجی.....
- ۳۸.....۱-۱-۷-۱ علی اکبر داور.....
- ۴۰.....۱-۱-۷-۲ اسدالله رویین مبشری.....
- ۴۰.....۱-۱-۷-۳ مهدی بازرگان.....
- ۴۲.....۱-۱-۷-۴ محمد جواد مشکور.....
- ۴۳.....۱-۱-۷-۵ محمد تقی فلسفی.....
- ۴۳.....۱-۱-۷-۶ علی پاشا صالح و اللهیار صالح.....
- ۴۵.....۱-۱-۷-۷ سید احمد فردید.....
- ۴۵.....۱-۱-۷-۸ حسینقلی مستعان.....
- ۴۶.....۱-۱-۹ آثار شریعت سنگلجی.....

فصل دوم: زمینه های مبارزه با اعتقادات باطل در اندیشه ی شریعت سنگلجی

- ۴۹.....۱-۲-۱ جریان های فکری دوره رضا شاه.....
- ۵۱.....۱-۲-۲-۱ آشنایی با تفکرات اندیشمندان اسلامی.....
- ۵۱.....۱-۲-۲-۲ شیخ هادی نجم آبادی.....
- ۵۴.....۱-۲-۲-۳ سید اسدالله خرقانی.....
- ۵۸.....۱-۲-۲-۴ اندیشه های کسروی.....
- ۶۰.....۱-۲-۲-۵ مارکسیست ها و نازی ها.....

۶۳.....۱-۲-۲-۶- ترویج ایران گرایی و باستان گرایی.....

۶۶.....۱-۲-۲-۷- باورهای خرافی.....

فصل سوم: شریعت و حاکمیت پهلوی

۷۰.....۱-۳-۱- حکومت رضا شاه و افکار شریعت سنگلجی.....

۷۲.....۱-۳-۲- روابط شریعت با حکومت پهلوی.....

بخش دوم: دیدگاه های مذهبی شریعت سنگلجی

فصل اول: سه طرح اساسی افکار شریعت سنگلجی

۸۰.....۱-۱-۲- توحید.....

۸۵.....۱-۱-۱-۲- دلایل دشواری فهم توحید.....

۸۸.....۱-۱-۲- شرک از دیدگاه شریعت.....

۹۹.....۱-۱-۲- شفاعت از دیدگاه شریعت.....

۱۰۶.....۱-۱-۲- اصلاح و تربیت اولین گام در راه توحید.....

۱۱۳.....۱-۱-۲- تقلید و تعصب؛ موانع تعقل.....

۱۲۰.....۱-۱-۲- راه رهایی از تقلید.....

۱۲۷.....۱-۱-۲- زمینه های پیدایش برخی باورها در عقاید مسلمین و نتایج آن از دیدگاه شریعت.....

۱۲۹.....۱-۱-۲- تناسخ.....

۱۳۰.....۱-۱-۲- عدم جاودانگی عذاب جهنم.....

۱۳۱.....۱-۱-۲- مسئله تشبیه.....

فصل دوم: قرآن

- ۱-۲-۲-۱- اهمیت و ضرورت فهم قرآن..... ۱۳۳
- ۱-۲-۱-۱- معانی توفی در حدیث..... ۱۴۲
- ۱-۲-۱-۲- توفی در لغت..... ۱۴۲
- ۱-۲-۱-۳- معانی رفع در قرآن..... ۱۴۲
- ۱-۲-۱-۴- رفع در حدیث..... ۱۴۳
- ۱-۲-۱-۵- رفع در لغت..... ۱۴۳
- ۲-۲-۲- قرآن و تحریف..... ۱۴۹
- ۲-۲-۳- قرآن کتابی قابل فهم برای همگان..... ۱۵۲
- ۲-۲-۴- دلیل نیاز به سنت در فهم قرآن..... ۱۵۶
- ۲-۲-۵- شرایط مفسر..... ۱۵۶
- ۲-۲-۶- جعل حدیث در دیدگاه شریعت..... ۱۵۹

فصل سوم: رجعت، قیامت و مهدویت در دیدگاه شریعت سنگلجی

- ۱-۲-۳-۱- قیامت..... ۱۶۵
- ۱-۲-۳-۲- قرآن و اثبات قیامت..... ۱۶۷
- ۱-۲-۳-۳- رجعت..... ۱۶۸
- ۱-۲-۳-۲-۱- دلایل رجعیین در پذیرش رجعت..... ۱۷۱
- ۱-۲-۳-۲-۲- روایات مربوط به رجعت و دلایل جعلی بودن آنها..... ۱۷۴

۲-۳-۲- زمین‌های رواج اعتقاد به رجعت.....۱۷۷

۲-۳-۳- مهدویت.....۱۸۷

فصل چهارم: دیدگاه شریعت در خصوص هنر

۲-۴-۱- موسیقی در دیدگاه شریعت.....۲۰۰

۲-۴-۲- مجسمه‌سازی و نقاشی در دیدگاه شریعت.....۲۰۳

فصل پنجم: دیدگاه‌های اقتصادی و سیاسی شریعت سنگلجی

۲-۵-۱- ربا.....۲۰۵

۲-۵-۲- صدقه.....۲۰۸

۲-۵-۳- دیدگاه سیاسی شریعت سنگلجی.....۲۰۹

۲-۵-۴- آزادی از دیدگاه شریعت.....۲۱۱

۲-۵-۵- استعمار از دیدگاه شریعت.....۲۱۴

فصل ششم: بازتاب اندیشه‌های شریعت سنگلجی

۲-۶-۱- عکس‌العمل عوام.....۲۱۶

۲-۶-۲- عکس‌العمل علما.....۲۱۷

۲-۶-۲-۱- شیخ عبدالکریم حائری.....۲۱۷

۲-۶-۲-۲- آیت‌الله محمد علی شاه آبادی.....۲۱۸

۲-۶-۲-۳- آیت‌الله خمینی و شریعت سنگلجی.....۲۲۰

۲-۶-۲-۴- کتبی که در برابر رجعت تقریر یافت.....۲۲۸

نتیجه گیری.....۲۴۲

فهرست منابع.....۲۴۵

الف: منابع دست اول.....۲۴۵

ب: منابع تحقیقاتی.....۲۵۴

پ: مقالات.....۲۵۸

ت: روزنامه ها و مجلات.....۲۵۹

ث: منابع لاتین.....۲۶۰

ضمائم

کلیات تحقیق

مقدمه

تحقیق حاضر بررسی زندگی و دیدگاه‌های مذهبی شریعت سنگلجی است. وی از جمله مصلحانی است که برای حل مشکلات موجود در اعتقادات مسلمین راه حل‌هایی جهت شناخت اسلام حقیقی و اسلام تاریخی و تفکیک تاریخ دین از خود دین، تفکیک معارف دینی از متن و اصول دین با تکیه بر بازگشت به قرآن، ارائه داد. شریعت علل عقب ماندگی مسلمین را در درون افکار و اخلاق مسلمانان می‌دید و راه‌هایی از آن را مبارزه با جهل و نادانی می‌دانست در واقع او پیرو جریان بیداری اسلامی است که به نظر غالب مصلحان این جنبش، برای اصلاح امور مسلمین، اول می‌باید اسلام را نجات داد. نقطه مشترک عقاید آنان توجه به قرآن بود. جملگی آنان بر توحید و نفی شرک در تمام ابعادش تأکید داشتند.

رضا قلی شریعت سنگلجی از جمله روحانیان نواندیشی است، که همزمان با حکومت رضا شاه، از شرایط پیش آمده، جهت شناساندن اسلام حقیقی از اسلام مجازی استفاده نمود. شریعت سنگلجی علیرغم تلاش رضا شاه در به خدمت گرفتن وی برای مطامع حکومت، هرگز در اختیار دربار قرار نگرفت. شهرت عمده او به دلیل اهتمام در زدودن خرافات و باطیل از ذهن و باور مسلمانان است. وی دلیل تحول فکری خویش را رواج خرافات، اوهام، باطیل، شرک و بت پرستی، در اعتقادات مسلمانان به اسم دین توحید، بیان می‌کند که اگر مسلمین به همین نحو پیش روند، امتیاز میان حقیقت و مجاز نمی‌توان داد، به همین دلیل بر خود مبارزه با اوهام و خرافات و معرفی دین حقیقی را واجب می‌داند. وی رستگاری را منوط به تعلیم قرآن و توجه به آن می‌داند. شریعت سنگلجی تقلید را مردود دانسته زیرا «تقلید فهم قرآن را مشکل می‌کند.» و معتقد بود دین را باید «از سلف گرفت نه از خلف».

یکی دیگر از دلایل شهرت وی انکار وقوع رجعت و حذف قیام مسلحانه از ظهور مهدی موعود (عج) است.

فعالیت عالمانی چون شریعت سنگلجی که پرچمداران تندروی حرکت مبارزه با شرک، موهوم پرستی و خرافه پرستی بودند و در راستای بازفهمی و درک درست از مفاهیم دینی تلاش می‌نمودند، عموماً از جنبه منفی آن توسط برخی محققان به جای تقویت دین موجبات تضعیف دین را فراهم کرده است-

مورد بررسی قرار گرفته است. اما از رویکردی دیگر می‌توان به این نتیجه رسید که فعالیت این متفکران سبب پویایی اندیشه‌های مذهبی شد و آثاری را در پاسخگویی به برخی شبهات فراهم کرد.

پژوهش حاضر علی‌رغم تحمیل مشکلات بسیار، از جمله کمبود منابع و صرف زمان طولانی و بررسی کتب بسیار به امید یافتن مطلبی در ارتباط با موضوع تحقیق، نتایج ارزنده‌ای برای این جانب داشت، من جمله آشنایی نگارنده با شخصیت و تفکر شریعت سنگلجی بود.

تحقیق حاضر شامل، دو بخش اصلی و نتیجه‌گیری می‌باشد. بخش اول شامل سه فصل است؛ که فصل اول بخش اول، زندگی نامه، فصل دوم جریان‌های فکری دوره رضا شاه و فصل سوم به بررسی روابط شریعت با حکومت رضا شاه می‌پردازد. بخش دوم؛ با عنوان دیدگاه‌های مذهبی شریعت سنگلجی است و شامل شش فصل است که فصل اول آن توحید، فصل دوم ضرورت توجه به قرآن و رجعت را مورد بررسی قرار داده است. فصل سوم رجعت، معاد و مهدویت؛ فصل چهارم شامل دیدگاه وی در خصوص هنر؛ فصل پنجم دیدگاه‌های اقتصادی و سیاسی وی و فصل ششم بازتاب اندیشه‌های وی در جامعه ایران است.

بیان مسئله

جنبش بیدارگری و اصلاح طلبانه به مفهوم ایجاد تحول و حرکت در میان ملل به خواب رفته مسلمان، از نیمه دوم قرن سیزدهم هجری قمری در ایران، هندوستان و جهان عرب آشکار شد. از علل آغاز جنبش اصلاح و احیا در ایران می‌توان به آشنایی با تمدن غرب، شکست ایران قاجاری از روسیه تزاری، توسعه چاپ و انتشار و... اشاره کرد. نخستین بارقه نهضت فکری - اجتماعی در جهان اسلام را سیدجمال الدین اسدآبادی پدید آورد. همزمان با او شخصیت‌هایی چون شیخ هادی نجم‌آبادی، عضو فعال انجمن پان اسلامی تهران، کسی که به اعتقاد بسیاری فراهم‌کنندگان بیداری ایران بود، سر سید احمد خان و اقبال لاهوری در هند، عبده در مصر و سپس بازرگان و شریعتی در ایران در اشکال و سطوح مختلف با زبان‌ها و بیان‌های گوناگون جنبش اصلاحگری را پی گرفتند. یکی از محورها و اهداف بنیادین این مصلحان، ارائه راه حل‌هایی جهت شناخت اسلام حقیقی و اسلام تاریخی و تفکیک تاریخ دین از خود دین، تفکیک معارف دینی از متن و اصول دین با طرح شعار اتحاد اسلام و سپس شعار بازگشت به قرآن بود. این مصلحان علل عقب ماندگی را در درون افکار و اخلاق مسلمانان می‌دیدند و راه‌هایی را از درون می‌جستند و به نظر غالب آنان اول می‌باید اسلام را نجات داد. نقطه مشترک عقاید آنان توجه به قرآن بود. جملگی آنان بر توحید و نفی شرک در تمام ابعادش تأکید داشتند.

رضا قلی شریعت سنگلجی از جمله روشنفکران دینی است و همزمان با حکومت رضا شاه، از امکانات موجود جهت شناساندن اسلام حقیقی از اسلام مجازی استفاده نمود. شریعت سنگلجی علیرغم تلاش رضا شاه در به خدمت گرفتن وی برای مطامع حکومت، هرگز در اختیار دربار قرار نگرفت. شهرت عمده او به دلیل اهتمام در زدودن خرافات و اباطیل از ذهن و باور مسلمانان است. وی دلیل تحول فکری خویش را رواج خرافات، اوهام، اباطیل، شرک و بت پرستی، در اعتقادات مسلمانان به اسم دین توحید، بیان می کند که اگر مسلمین به همین نحو پیش روند «امتیاز میان حقیقت و مجاز داده نشود، هیچ عاقل درس خوانده‌ای در دین نمی ماند.» به همین دلیل بر خود مبارزه با اوهام و خرافات و معرفی دین حقیقی را واجب می داند. وی رستگاری را منوط به تعلیم قرآن و توجه به آن می داند که در زمان شریعت سنگلجی «مسلمانان در قرآن تدبیر نمی کنند و بلکه مهجور و متروک مانده است و همین سبب بدبختی مسلمانان شده است که دین را از قرآن نمی گیرند.» شریعت سنگلجی تقلید را مردود دانسته زیرا «تقلید فهم قرآن را مشکل می کند.» و دین را باید «از سلف گرفت نه از خلف». یکی دیگر از دلایل شهرت وی انکار رجعت و حذف قیام بالسیف از ظهور مهدی موعود (ع) است.

فعالیت عالمانی چون شریعت سنگلجی که پرچمداران تندروی حرکت مبارزه با شرک، موهوم پرستی و خرافه پرستی بودند و در راستای بازفهمی و درک درست از مفاهیم دینی تلاش می نمودند، عموماً از جنبه منفی آن توسط برخی محققان به جای تقویت دین موجبات تضعیف دین را فراهم کرده است - مورد بررسی قرار گرفته است. اما از رویکردی دیگر می توان به این نتیجه رسید که فعالیت این متفکران سبب پویایی اندیشه‌های مذهبی شد و آثاری را در پاسخگویی به برخی شبهات فراهم کرد.

سؤال های تحقیق:

۱- علل پیدایش مبارزه با شرک و خرافات و موهومات در دیدگاه شریعت سنگلجی چه بود؟

۲- شریعت سنگلجی در خصوص توحید، قرآن، رجعت، معاد و مهدویت چه دیدگاهی دارد؟

۳- بازتاب اندیشه‌های شریعت سنگلجی در جامعه ایران چه بود؟

فرضیه های تحقیق:

۱- شریعت سنگلجی با مشاهده رسوخ ناراستی‌ها در اعتقادات مسلمانان به ویژه شیعیان، درصدد

تعلیم چگونگی درک صحیح و درست مفاهیم دینی بر آمد.

۲- شریعت سنگلجی با استناد به آیات قرآن توحید و شرک را تفسیر می‌نماید. در خصوص رجعت منکر آن است و به جای ظهور مسلحانه مهدی موعود، معتقد به انقلاب اجتماعی جهت انتظام امور خلق است.

۳- اشاعه تفکرات مذهبی شریعت سنگلجی موجب پویایی اندیشه‌های دینی شد.

سوابق پژوهشی موضوع :

پژوهشگران به صورت بسیار مختصر و اجمالی به اندیشه‌های شریعت سنگلجی پرداخته‌اند از آن جمله می‌توان ناصر الدین صاحب الزمانی در کتاب «دیاچه‌ای بر رهبری» احسان، جامعه ایران در دوران رضاشاه (یک تحلیل عمومی)، نورالدین چهاردهی در اثر خویش با عنوان وهابیت و ریشه‌های آن، همچنین رسول جعفریان، جریان‌ها و - جنبش‌های مذهبی - سیاسی ایران (سال‌های ۱۳۲۰-۱۳۵۷) و حمید بصیرت منش در کتاب «علما و رژیم رضا شاه» را نام برد. اما پژوهش جامعی که در برگیرنده زندگی و اندیشه‌های مذهبی شریعت سنگلجی به صورت بسیط و جامع در یک اثر مستقل باشد، تاکنون صورت نگرفته است.

بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق:

روش پژوهش در این تحقیق، توصیفی-تحلیلی و با استفاده از شیوه‌ی کتابخانه‌ای و بهره‌گیری از کتب و اسناد مرتبط، مراحل انجام کار بدین شرح می‌باشد:

۱- شناسایی منابع و مآخذ

۲- مطالعه‌ی کتب مرتبط با موضوع

۳- فیش برداری و دسته‌بندی آن‌ها

۴- تجزیه و تحلیل مطالب جمع‌آوری شده و نگارش آن

۵- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

نتایج علمی قابل‌پیش‌بینی از تحقیق:

پژوهش حاضر بر آن است تا به:

۱- با بررسی افکار و اندیشه‌های شریعت سنگلجی، به احتمال بسیار زیاد بخش مهمی از افکار و اندیشه‌های او که در غربت اتهامات، کج‌فهمی‌ها و غرض‌ورزی‌های برخی نویسندگان پوشیده مانده، تبیین

و روشن نماید. به عبارت دیگر غبار اتهامات وارد شده بر اندیشه های او زدوده گردیده و افکار ناب وی بر محققان آینده آشکار خواهد شد.

۲- تأثیر نگرش و تفکر شریعت سنگلجی بر متفکران دینی و نتایج حاصل از آن، پردازد.

معرفی منابع:

محور اصلی موضوع مورد پژوهش، بررسی دیدگاه‌های مذهبی رضا قلی شریعت سنگلجی است، از آنجا که ضامن بقا و راستگو ترین معرف هر کسی آثار اوست، بنابراین منطبق حکم می‌کند که قسمت عمده مطالب از نوشته‌ها و بیانات، شریعت سنگلجی باشد و منابعی که مورد استفاده قرار می‌گیرد نوشته‌ها و گفته‌های خود ایشان است که توسط خود یا شاگردان وی جمع آوری شده‌اند. این منابع به قرار زیر است:

توحید عبادت یا یکتا پرستی: این کتاب که قطب اصلی مباحث آن اثبات توحید در پرستش است، از مهم ترین منابع دست اول برای اظهار نظر در بحث یکتا پرستی مورد نظر شریعت سنگلجی است. کتاب بسیار ارزشمندی که حتی یک اثر ارزنده برای پژوهشگران دینی نیز به حساب می‌آید. به زبانی ساده با استناد به آیه‌های قرآن معانی شرک، توحید، عبادت و... را بیان می‌کند. به طور کلی انتشار کتاب‌های شریعت سنگلجی حساسیت گروه‌های سنتی را بر می‌انگیخت. به نظر می‌رسد که توحید عبادت اولین کتاب وی است که خلاف اعتقادات عوام سخن می‌گوید. این کتاب در سال ۱۳۶۲ق در چاپخانه مجلس تهران به چاپ رسید. قسمت عمده مطالب مبحث توحید پژوهش حاضر، بر گرفته از این اثر می‌باشد.

کلید فهم قرآن: از آثار شریعت سنگلجی می‌باشد. ارزش فوق العاده اثر آن است که به روشنی اندیشه‌های شریعت را منعکس می‌نماید. هدف شریعت در این کتاب تفسیر قرآن نیست، بلکه تحلیل خطای تفاسیر مفسران است که بر قرآن نوشته‌اند و نشان دادن راه فهم قرآن از خود قرآن و اثبات قابل فهم بودن قرآن برای همگان؛ چون قرآن مخاطب مخصوصی ندارد و همه مردم مخاطب آن هستند. ویژگی بارز آثار شریعت سنگلجی، بیان دلایل رد یا قبول هر عقیده یا نظری با استناد به کتاب خداست، این صفت در این اثر نیز به خوبی نمایان است. کلید فهم قرآن در سال ۱۳۶۲ق در چاپخانه مجلس تهران به چاپ رسانید. در بحث مربوط به ضرورت فهم قرآن از این اثر استفاده شده است.

اسلام و رجعت : شریعت در کلیه آثارش به نحوی به موضوع معاد پرداخته است؛ اما آنچه که اسلام و رجعت او را از بقیه آثارش جدا می‌کند؛ رد عقیده سنتی رایج موسوم به رجعت (بازگشت مردگان قبل از قیامت) بود. آنچه که خشم علمای سنتی را برانگیخت و بیش از پیش به دشمنی با وی برخاستند انتشار افکار مربوط به رجعت بود. اسلام و رجعت گفته‌های شریعت سنگلجی است که توسط شاگرد برجسته‌ی وی عبدالوهاب فرید تنکابنی جمع آوری شده است. شریعت در این اثر به طور مکرر مسلمین را به تعقل و تفکر دعوت می‌کند، چراکه دین اسلام، آیین تفکر و تعقل است. شریعت در این اثر علاوه بر صحبت در خصوص کیفیت زندگی در جهان دیگر عقیده انکار رجعت با تکیه بر آیات قرآن است. اسلام و رجعت به سال ۱۳۵۵ ق در تهران به چاپ رسید. منبع اصلی در قسمت مربوط به رجعت این تحقیق است.

محو الموهوم: شریعت در این اثر به بررسی عقیده مرسوم زنده بودن و در حال حیات بودن پیغمبرانی چون خضر، الیاس و عیسی می‌پردازد و با دلایل عقلی و با استناد به کتاب خدا، این تفکر را رد می‌کند. مهم‌ترین کار شریعت در این اثر اثبات مرگ کلیه پیامبران، به وسیله آیات قرآن است. اثبات اینکه تفاسیر غلط و عدم تسلط بر لغت عرب موجب چنین گمراهی شده است. این اثر قسمتی از بیانات شریعت سنگلجی در شب‌های پنج‌شنبه می‌باشد، که شاگرد وی حسینقلی مستعان آن را جمع آوری کرده است.

بیانات مرحوم مصلح کبیر آیت الله شریعت سنگلجی: بیانات شریعت سنگلجی در شب‌های پنج‌شنبه است که به خامه شاگرد ایشان، ع.د. فاضل، در تهران، چاپخانه تابان، به سال ۱۳۱۴ش به چاپ رسید. مباحث مختلف شریعت نظیر توحید، فهم قرآن و سایر مباحث اعتقادی و اثبات صانع یکتا با استناد به براهین قرآن، می‌پردازد این کتاب به صورت مختصر زمینه را برای گشایش مبحث رجعت هموار می‌کند.

۶-اسلام و موسیقی: که در این اثر شریعت نظر اسلام را در خصوص موسیقی و مجسمه سازی بیان می‌دارد و این هنر را همچون دارویی برای روح و قلب بشر می‌داند، و افسوس می‌خورد که گروهی از آن برای مقاصد لهو و لعب مورد استفاده قرار داده‌اند و به جای اینکه دارویی برای روح باشد، سوهانی برای روح کرده‌اند. موسیقی حرمت ذاتی ندارد، و حتی در مراسمی چون ازدواج و یا جنگ عاملی برای رغبت و سلحشوری است. هم به صورت مستقل در چاپخانه دانش تهران در سال ۲۵۳۶ شاهنشاهی / ۱۳۳۷ش و هم به ضمیمه حرمت ربا و مصاحبه با تاگور توسط ابوالحسن بیگدلی در سال ۱۳۲۳ش به مناسبت یکمین سال رحلت شریعت در چاپخانه تابان تهران، به چاپ رسید.

۷- **رساله حرمت ربا:** شریعت در این مبحث به فلسفه حرام بودن ربا می‌پردازد و اینکه ربا عاملی برای از بین رفتن فعالیت و تلاش اقتصادی است، و نوعی انگل بودن و استفاده از دسترنج دیگران توسط شخص ربا خوار اس، این منبع در آمد را نکوهش می‌کند. هم به صورت مستقل در چاپخانه دانش تهران در سال ۲۵۳۶ شاهنشاهی / ۱۳۳۷ ش و هم به ضمیمه اسلام و موسیقی و مصاحبه با تاگور توسط ابوالحسن بیگدلی در سال ۱۳۲۳ ش به مناسبت یکمین سال رحلت شریعت در چاپخانه تابان تهران، به چاپ رسید.

۸- **نامه کانون شعرا: (مجله کانون شعرا):** مدیر مسئول این مجله هفتگی، حسین مطیعی بود که از ادیبان عصر رضا شاه و محمد رضا شاه پهلوی است. این مجله عموماً شعر و آثار ادبی شعرای آن زمان را چاپ می‌کرد. مدیر مسئول مجله از شریعت می‌خواهد که سخنرانی‌های وی را در شب‌های پنج‌شنبه در مجله هفتگی خویش به چاپ برساند. این مجله در کتابخانه مجلس شورای اسلامی، صورت فیزیکی و دیجیتال موجود است.

۹- **به مناسبت یکمین سالگرد رحلت شریعت:** شامل اشعار و مقالات شاعران و نویسندگانی است که با کوشش ابوالحسن بیگدلی به چاپ رسید. در این اثر اندیشمندان ایرانی، در بزرگداشت شریعت سنگلجی به ستایش فعالیت فکری وی پرداخته‌اند. این مجموعه همچنین رساله حرمت ربا، اسلام و موسیقی و متن مصاحبه شریعت با تاگور را به صورت ضمیمه در بر دارد، که در ۱۷۰ صفحه و دوازده تصویر، به سال ۱۳۲۳ در تهران، چاپخانه تابان به چاپ رسیده است. تصاویر موجود در قسمت ضمایم تحقیق بر گرفته از این مجموعه است. این اثر در کتابخانه مجلس شورای ملی صورت فیزیکی و دیجیتال موجود است.

تحقیقات

۱- **دیباچه ای بر رهبری:** ناصر الدین صاحب الزمانی در ادامه بررسی نقش رهبری در زندگی بشر، دیدگاه‌های شریعت سنگلجی در خصوص مهدویت را مورد ارزیابی قرار داده است و روش شریعت را انقلاب در اجتهاد اسلامی معرفی می‌کند، چرا که شریعت ایجاد در صدد ایجاد سبک نوینی در استنباط فکری فقها بود. این اثر با انشای ادیبانه، اطلاعات زیادی را به خواننده منتقل می‌کند. اولین چاپ موجود از این کتاب به سال ۱۳۴۵ ش صورت گرفت.

۲- **جامعه ایران در دوران رضا شاه:** احسان طبری در بخش مربوط به جریان‌های فکری و سیاسی این عصر به دیدگاه شریعت با عنوان مکتب قرآن شریعت سنگلجی پرداخته است. وی نیز معتقد به

ظهور تفسیری جدید از اسلام با تکیه بر اسلام اصیل، توسط شریعت است، که با وجود اسارت وجدان در زمان رضا شاه، شریعت با بی پروایی ارائه کرده است. نویسنده در این کتاب شدیداً تحت تأثیر تفکر کمونیستی - توده ای است و اصطلاحاتی که به کار می برد حکایت از آگاهی کامل وی از آنچه که بدان اعتقاد دارد، می باشد. جامعه ایران در دوران رضا شاه در سال ۱۳۵۶ به چاپ رسید.

۳- علما و رژیم رضا شاه: تألیف حمید بصیرت منش منبعی است که اطلاعات زیادی در اختیار خواننده قرار می دهد و از انشای ساده و قابل فهم برای همگان برخوردار است. اما از معایب کتاب این است که نویسنده در برخی موارد بدون مراجعه به منابع اصلی، به منابع تحقیقاتی بسنده کرده است، به خصوص در مواردی که مراجعه به منبع دست اول را می طلبیده است. به عنوان نمونه در صفحه نود، آزمون از طلاب علوم دینی جهت ورود به مدرسه عالی سپهسالار هیئت ممتحنه و گزینش را ذکر کرده و در پایان به کتاب زندگی پر ماجرای رضا شاه ارجاع داده است. اسکندر دلدوم، زندگی پر ماجرای رضا شاه را به سبک داستانهای تورات جمع آوری نموده است. نگارنده جهت پیدا کردن منبع اصلی هیئت ممتحنه و گزینش طلاب داوطلب به کتاب اسکندر دلدوم مراجعه نمودم و در این کتاب نویسنده مطلبی با تیتراژ هیئت رسیدگی به امتحانات طلاب مورخ ۱۸ آبان ۱۳۱۰ نقل کرده و نام هیئت را ذکر کرده است و در میان اعضای هیئت نام شریعت سنگلجی نیز دیده می شود. نگارنده به روز نامه اطلاعات تاریخ فوق مراجعه نمودم و در آن مطلبی دال بر این موضوع ندیدم. اسکندر دلدوم تکلیف خود را در برابر تاریخ به اثبات رسانیده است و آن هم تکمیل داستانها و رمانهای خویش به قیمت زیر پا گذاشتن امانت داری و تحریف تاریخ است.

بخش اول:

زندگی و زمانه شریعت سنگلجی

فصل اول

شریعت سنگلجی. تولد تا مرگ

۱-۱-۱- تولد و تحصیلات ابتدایی

میرزا رضا قلی^۱ در سال ۱۲۶۹ش/۱۸۹۰م/ (طبق برخی اسناد ۱۲۶۸ش) در سنگلج^۲ تهران در یک خانواده اصیل متولد شد که در خدمت قاجار بودند. نام پدر میرزا رضا قلی، شیخ حسن سنگلجی متوفی به سال ۱۳۰۹ش بود. «پدر بزرگوار ایشان مرحوم حاج شیخ حسن سنگلجی حقیقتاً در دوران خود از حیث فضل و تقوا و صراحت لهجه و شجاعت و حق گوئی بی نظیر بود. مقام علمی مسلم داشت و اهل نطق و بیان نیز بود.»^۳ قول متقن با توجه به تحقیقات محمد حسن شرف الدین مشکور؛ پدر شریعت سنگلجی به دلیل ارادت و علاقه ای که نسبت به حاج پیر صفا داشت نام فرزندش را هم نام وی کرد، ظاهراً حاج شیخ حسن به دست حاج پیر صفا معمم شده بود. «اما نامشان چون مرحوم حاج شیخ حسن سنگلجی را ارادتی و اخلاصی را نسبت به عارف واصل کامل مکمل حضرت حاج پیر صفا اعلی مقامه بود و بدست این عارف جلیل عمامه بر سر حاج شیخ حسن نهاده شده بود و نام حضرت صفا(ره) حاج میرزا رضا قلی بود، مرحوم شیخ حسن سنگلجی فرزند بزرگش را همانم مرشدش رضا قلی نامید، و خود نیز وصیت کرد که در کنار آن عارف معارف سبحانی در صفایه ری دفن شود و چنین شد.»^۴ میرزا رضا قلی همانند جدش در رشته الهیات مطالعه کرده و به شغل مذهبی ادامه داد، جد رضا قلی به دلیل نابینا بودن نتوانست در خدمت حکومت باقی بماند. «جد ایشان مرحوم حاج میرزا رضا قلی^۵ یکی از بزرگترین روحانیون عصر خود بود که از طرف بزرگترین پیشوای

^۱ نام شریعت سنگلجی در برخی منابع به اشتباه محمد حسن ذکر شده است. نگارنده به موارد متعددی از این مورد برخورد کردم. حتی بر روی جلد آثار ایشان محمد حسن ثبت شده است. محمد حسن (حسن) نام پدر شریعت سنگلجی است. (میر محمد صادق، سعید، سعی مشکور) از آب گیر سنگلج تا بادگیر شهریار» تهران، پایا، چ اول، ۱۳۷۴، ص ۸۱) لازم به ذکر است که نام فامیل برادران ایشان را در برخی منابع شریعت سنگلجی ثبت کرده اند در حالیکه شریعت لقب اختصاصی میرزا رضا قلی است و سایر اعضای خانواده ی وی به نام خانوادگی سنگلجی معروف هستند، که به اشتباه این لقب را برای سایر برادران نیز ذکر کرده اند.

^۲ یکی از محلات خوش آب و هوای تهران با باغ های وسیع و دارای آب فراوان بوده است. برخی در خصوص وجه تسمیه سنگلج یا سنگ رنج (Range) درجه و اندازه، گفته اند که این نام مربوط به تقسیم بندی آب بوده است. همان، ص ۷۳

^۳ -روزنامه اطلاعات، سال هجدهم، شماره ۵۳۶۴، شنبه ۱۷ دی ماه، ۱۳۲۲، ص ۱

^۴ - شرف الدین مشکور، محمد حسن، «نام و نسب مرحوم شریعت سنگلجی»، **مجله آینده**، س ۱۲، شماره، ۱-۳ (فروردین - خرداد ۱۳۶۵) ص ۷۳

^۵ - خانواده ی شریعت از زمان فتحعلی شاه در دستگاه دولتی بودند، میرزا رضا قلی پسر میرزا صفی و نوه ی دختری میرزا شفیع مازندرانی صدر اعظم فتح علی شاه بود، از اواخر سلطنت فتحعلی شاه تا اوایل پادشاهی ناصر الدین شاه از بزرگان کشور به شمار می رفت و از مستوفیان دوره قاجار به شمار می رفتند. صورت نقاشی شده ی میرزا شفیع، در مجلس سلام محمدشاه قاجار در عمارت نظامیه در گوشه جنوبی میدان بهارستان در بین رجال قاجار

روحانیت قرن گذشته مرحوم حاج شیخ مرتضی انصاری،^۱ مجدد فقه اسلامی به عنوان یکی از برجسته ترین مجتهدین برای امامت و خطابت در مسجد مرحوم میرزا زکی تعیین گردید.^۲

«نام مرحوم شریعت میرزا رضا قلی است و نام پدرشان مرحوم آیت الله حاج شیخ حسن سنگلجی است که ابن عم شیخ فضل الله نوری است... فرزند ارشد البته از ذکور مرحوم حاج شیخ حسن سنگلجی، آقا میرزا رضا قلی است، معروف و مشهور به شریعت.»^۳

شیخ حسن سنگلجی، پدر میرزا رضا قلی، از عموزاده اش، شیخ فضل الله نوری؛ مجتهد مخالف مشروطه، بدون ایفای نقش مهم، حمایت کرده است. طبق نامه ای که شیخ فضل الله نوری و ظهیرالاسلام نوشته اند و مخاطب آن محمد علی شاه است و در آن دلایل مبارزات آنها علیه نظام مشروطه، مباین بودن آن با قوانین اسلام عنوان شده است علاوه بر اینکه بیانگر مخالفت شیخ فضل الله نوری با نظام مشروطه است، امضا کنندگان اعلام می کنند که حفظ دین اسلام بر عهده پادشاه و عالمان دین است بنابراین از محمد علی شاه می خواهند که با از بین بردن نظام مشروطه و مجلس، از نابودی دین جلوگیری نماید. در ذیل نامه امضای تعدادی از علمای آن عصر قابل ملاحظه است، در جمع روحانیون حامی اندیشه شیخ فضل الله نوری، نام شیخ حسن سنگلجی نیز مشاهده می گردد.

نامه ایشان پس از ذکر خدا این چنین است « به موقف عرض بندگان اعلیحضرت شاهنشاه اسلام پناه خلد الله ملکه و سلطانه معروض می داریم در روز دوازدهم شهر حال شوال که کارگزاران دولت جمع کثیری

قابل مشاهده بود. آنها اصلاً از دهکده سر اسب از آبادی نور مازندران برخاسته بودند. میرزا صفی طفلی داشت به نام رضا قلی که در اثر آبله کور شد، و پدر را سخت تحت تأثیر قرار داد، معلوم بود که دیگر در خدمات دیوانی به جایی نخواهد رسید، به همین دلیل پدر میرزا رضا قلی، او را به آموزش قرآن و دروس مذهبی تشویق کرد، و اندکی بعد او به نجف رفت و در بازگشت در جرگه اهل علم در آمد. (مشکور، محمد جواد، ایران باستان، ج ۴، ۵، تهران، دنیای کتاب، چ دوم، ۱۳۶۷، صص ۲۶-۲۷) مدرسی چهاردهی، مرتضی، «شریعت سنگلجی»، **مجله وحید**، سال ۱۱، شماره ۸، صص ۸۷۷-۸۷۸

^۱ شیخ مرتضی انصاری فرزند شیخ محمد امین (که نسبش به جابر بن عبدالله انصاری صحابی پیامبر(ص) می رسد) در سال ۱۲۱۴ق به دنیا آمد. پس از گذراندن دروس معمول آن زمان، دروس سطح را نزد عموی خویش شیخ حسین انصاری به پایان رساند. در هجده سالگی (۱۲۳۲ق) عازم عتبات شد و از محضر عالمانی چون سید محمد مجاهد و شریف العلماء مازندرانی بهره گرفت و با تسخیر کربلا توسط والی دولت عثمانی به وطن بازگشت. شیخ مدتی را در بروجرد، ری، اصفهان و کاشان گذراند. در کاشان با ملا احمد نراقی از همه حیث استفاده دید. شیخ به دلیل علاقه به حوزه علمی نجف، به عراق بازگشت. در آن عصر شیخ علی فرزند شیخ جعفر کاشف الغطاء و شیخ محمد حسن صاحب جواهر در رأس حوزه نجف بودند. از محضر آنها نیز بهره برد. صاحب جواهر، شیخ مرتضی انصاری را مرجع پس از خود اعلام کرد. شیخ مرتضی سر آمد علمای امامیه و اکمل فقهای شیعه بود و کمتر کسی در علم به پای او می رسد. (انصاری، مرتضی، زندگانی و شخصیت شیخ مرتضی انصاری، چاپ خواجه، ۱۳۶۱ش/۱۴۰۲ق، صص ۷۵-۶۰)

^۲ - روزنامه اطلاعات، سال هجدهم، شماره ۵۳۶۴، ص ۱

^۳ - شرف الدین مشکور، همانجا